

УДК 82 (571.54)

ББК 83.3 (2 Рос. Бур)

С 57

DOI 10.51955/2312-1327_2024_3_226

ПУТИ И СПОСОБЫ СОХРАНЕНИЯ БУРЯТСКОГО ЯЗЫКА В ДЕТСКОЙ СРЕДЕ

*Сономбал Цыденович Содномов^{1,2},
orcid.org/0000-0002-9276-0925,*

¹доктор педагогических наук, профессор

*¹ГАУ ДПО РБ «Бурятский республиканский институт
образовательной политики»,*

ул. Советская, 30

Улан-Удэ, 670000, Россия

²главный эксперт

*²Центр родных языков и культур народов РФ РАО,
ул. Погодинская, 8*

Москва, 119121, Россия

sodnomov65@mail.ru

Аннотация. Проблема сохранения родного языка все еще остается острой, особенно в детской среде. Детский возраст – это особенный период развития человека, активного усвоения ребенком разговорного языка, становления и развития всех сторон речи – фонетической, лексической, грамматической. Наши исследования показывают, что из года в год увеличивается число детей дошкольного возраста, не понимающих и не говорящих на родном бурятском языке. «Сложилась специфическая ситуация, которая требует анализа и особого внимания со стороны органов власти, образовательных структур и широкой общественности» (Бадарасев). Об этом и о способах и путях сохранения родного бурятского языка в детской среде размышляет автор, делится опытом проведения эксперимента и результатами экспериментальной деятельности по организации монологической речевой развивающей среды в дошкольных образовательных организациях. Описывает опыт организации родительских клубов по включению родителей в образовательную деятельность.

Ключевые слова: бурятский язык, эксперимент, предметно-пространственная среда, речевая среда, монологическая речевая среда, образы языков, детская речевая среда, субординативный билингвизм, социоллингвистические условия, интерактивные технологии, родительская общественность, федеральная образовательная программа дошкольного образования, федеральный государственный образовательный стандарт дошкольного образования.

WAYS AND MEANS OF PRESERVING THE BURYAT LANGUAGE AMONG CHILDREN

Sonombal Ts. Sodnomov^{1,2},

orcid.org/0000-0002-9276-0925,

¹Doctor of Pedagogical Sciences, Professor

*¹AEI APE RB Buryat Republican Institute
of Educational Policy,*

30, Sovetskaya Street

Ulan-Ude, 670000, Russia

²chief expert

*²Center for Native Languages and Cultures
of the Peoples of the Russian Federation RAO,*

8, Pogodinskaya street

Moscow, 119121, Russia

sodnomov65@mail.ru

Abstract. The problem of preserving the native language still remains acute, especially among children. Childhood is a special period of human development, the child's active acquisition of spoken language, the formation and development of all aspects of speech - phonetic, lexical, and grammatical. Our research shows that the number of preschool children who do not understand and do not speak their native Buryat language is increasing from year to year. A very specific situation has developed that requires analysis and special attention from authorities and educational structures and the general public. The author reflects on this and on the ways and means of preserving the native Buryat language in children's environment, shares his experience of conducting and the results of experimental activities on organizing a monolingual speech development environment in preschool educational organizations. The author describes the experience of organizing parent clubs to include parents in educational activities.

Keywords: Buryat language, experiment, subject spatial environment, speech environment, monolingual speech environment, language images, children's speech environment, subordinate bilingualism, sociolinguistic conditions, interactive technologies, parental community, federal educational program of preschool education, federal state educational standard of preschool education.

ХҮҮГЭДЭЙ НАНАНАЙ БАЙДАЛДА БУРЯАД ХЭЛЭ АРШАЛАН ХАМГААЛГЫН ЗАРИМ АРГАНУУД

Introduction (Введение)

Хүүгэдэй наһан имагтал ондоо, өөрын онсо янзатай хүнэй ажамидалай үе. Энэл үедэ үхибүүн яряанай хэлэлгэтэй боложо эхилнэ, хэлэнэйн фонетическэ, лексическэ, грамматическа талань хүгжэжэ эхилнэ. Эдир наһанай, сэсэрлигэй наһанай үе, тон хэлэлгэдэ оролгын эхин шата, энэл үедэ буряад үхибүүнэй үндэһэн хэлэлгэ хүгжөөхэ, нарижуулха тон шухала гээд тэмдэглэе. Энэл наһанай үедэ, хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ буряад хэлэн дээрэ оршон байдал тогтоожо, үхибүүдээ буряад арадайнгаа жэнхэни байдалда хамжуулха шухала. Бүри хоёр мянган хоёр ондо эрдэмтэ Т.П. Бажеева буряад хэлэнэй байдал тэмдэглэһэн байна. Эрдэмтэнэй бэшэһээр «буряад хэлэн илангаяа залуушуулай дунда тон үсөөнөөр хэрэглэгдэнэ, харилсаха үүргээ дүүргэнэгүй» [Бажеева, 2002, с. 3].

Буряад ороной, Агын, Усть-Ордагай тойрогой дэбисхэр дээгүүр гүрэн түрын ажабайдалда буряад хэлэ сахин хамгаалха, хүгжөөхэ зорилготойгоор олон тоото хэмжээнүүд ябуулагдана. Тиигэбэшье, буряад хэлэн һүүлэй жэлнүүдтэ шахардуу байдалда байһан зандаа. Илангаяа, сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй дунда буряад хэлэлгэ тон үсөөнөөр дуулдана.

Сэсэрлигэй наһанай хүүгэд үндэһэн бураад хэлээ хэр мэдэнэб, мүн ажабайдалай оршомдо түрэлхи хэлээ хэрэглэнэ гээшэ гү, гэхэн асуудалда харюу бэдэржэ, шэнжэлэлгын ажал ябуулжа иимэ байдал элирүүлбэбди. Юрэнхыдөө, Агын, Усть-Ордагай хүүгэдэй сэсэрлигтэ ябадаг 4874 хүүгэд үнгэргэгдэһэн шэнжэлэлгэдэ хабаадаһан байна. Тэдэнэй дунда буряад хэлэн дээрэ 483 хүүгэд буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, дуугарна, 881 хүүгэд буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, муугаар дуугарна гээд элирүүлэгдэбэ. Харин, 1253 хүүгэд, хүнэй хандахада зарим тэды ойлгоно, дуугарнагүй, 741 хүүгэд хүнэй хандахада ойлгоногүй, дуугарнагүй.

Наһанайнь хэмжээгээр хаража үзэбэл, иимэ байдал элирээд ерэбэ:

– гурбан наһатайһаа дүрбэтэй болотор үнгэргэгдэһэн шэнжэлэлгэдэ нэгэ мянга зуун жаран табан хүүгэд хабаадаһан байна. Тэдэнэй, далан найманиинь буряад хэлээ мэдэнэ, ойлгоно, дуугарна, наян табаниинь буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, муугаар дуугарна. Харин, хоёр зуун табин гурбан хүүгэд зарим үгэнүүдые ойлгоно, бурыадаараа дуугаржа шаданагүй, зургаан зуун наян долоон хүүгэд буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоногүй, дуугарнагүй гээд манай шэнжэлэлгэ элирүүлбэ;

– дүрбэ наһатайһаа, табатай болотор, нэгэ мянган зуун далан найман хүүгэд үнгэргэгдэһэн шэнжэлэлгэдэ хабаадаба. Тэдэнэй, наян табаниинь буряад хэлээ мэдэнэ, ойлгоно, дуугарна, хоёр зуун табаниинь буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, муугаар дуугарна, гурбан зуун хорин хоёрын, хүнэй хандахада зарим үгэнүүдые мэдэнэ, ойлгоно, дуугарнагүй, харин табан зуун далан гурбаниинь дуугарнагүй гээд манай шэнжэлэлгэ элирүүлбэ;

– табан наһатайһаа зургаатай болотор, нэгэ мянган гурбан зуун гурбан хүүгэд үнгэргэгдэһэн шэнжэлэлгэдэ хабаадаба. Тэдэнэй, зуун дүшэн хоёрын буряад хэлээ мэдэнэ, ойлгоно, дуугарна, хоёр зуун жаран гурбаниинь буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, муугаар дуугарна гээд элирүүлэгдэбэ. Харин, гурбан зуун хорин табаниинь хүнэй хандахада зарим тэды ойлгоно, дуугарнагүй, табан зуун наян табаниинь хүнэй хандахада ойлгоногүй, дуугарнагүй;

– зургаан наһатайһаа долоон наһатай болотор, нэгэ мянган хоёр зуун арбан найман хүүгэд үнгэргэгдэһэн шэнжэлэлгэдэ хабаадаһан байна. Тэдэнэй, зуун далан найманиинь буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, дуугарна, хоёр зуун жаран хоёрын буряад хэлэн дээрэ хандахада ойлгоно, муугаар дуугарна гээд элирүүлэгдэбэ. Харин, гурбан зуун табин долоонинь хүнэй хандахада зарим тэды ойлгоно, дуугарнагүй, дүрбэн зуун арбан найман хүүгэд, хүнэй хандахада ойлгоногүй, дуугарнагүй. Нюдэндэ элээр харагдахын тула, таблица соо оруулаад харая: нэгэдэхи таблица соо Үбэр Байгалай хизаарай Агын Буряад тойрогой байдал, хоёрдохи таблица соо Эрхүү можын Усть-Ордагай Буряад тойрогой байдал.

1-дэхи таблица – Үбэр Байгалай хизаарай Агын Буряад тойрогой байдал

Агын Буряад тойрогто	Хүүгэдэй наһан	Сэсэрл игтэ ябадаг хүүгэд эй тоо	Ойлгоно, дуугарна	Ойлгоно, муугаар дуугарна	Ойлгоно, дуугарна- гүй	Ойлгоногү й, дуугарнагү й
	3-тайһаа 4-тэй	558	71/12,7%	128 / 22,9%	210 / 37,6%	149 / 26,7%
	4-тэйһөө 5-тай	549	74 /13,4%	162 /29,5%	213 / 38,7%	100 / 18,2%
	5-тайһаа 6-тай	598	121 /20,2%	203 / 33,9%	200/ 33,4%	74 / 12,3%
	6-тайһаа 7-той	630	146/ 23,1 %	207 / 32,8%	190/ 30,1%	87 / 13,8 %
Хамта		2335	412/ 17,6%	700 / 29,9 %	813 /34,8%	410/ 17,5%

2-дохи таблица – Эрхүү можын Усть-Ордагай Буряад тойрогой байдал

Усть- Ордагай Буряад тойрогто	Хүүгэдэй наһан	Сэсэрлигт э ябадаг хүүгэдэй тоо	Ойлгоно, дуугарна	Ойлгоно, муугаар дуугарна	Ойлгоно, дуугарна- гүй	Ойлгоногү й, дуугарнаг гүй
	3-тайһаа 4-тэй	607	7(1%)	23(4%)	39(6%)	538(89%)
	4-тэйһөө 5-тай	629	11(2%)	43(7%)	109(16%)	473(75%)
	5-тайһаа 6-тай	715	21(3%)	60(8%)	125(17%)	507(71%)
	6-тайһаа 7-той	588	32(5%)	55(9%)	167(28%)	331(56%)
Хамта		2539	71(3%)	181(7%)	440(17%)	1849(73%)

Таблица соо үгтэһэн, мүн хэлэгдэһэн тоонуудые хараад үзэхэдэ, буряад хэлэнэй байдалай жэлһээ жэлдэ сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй дунда шахардуу боложо байһаниинь элирнэ. Жэшээн, ойлгодог, дуугардаг үхибүүдэй тоо жэлһээ жэлдэ үсөөн боложол байһаниинь элирбэ. Эндэ, эрдэмтэ методистнарай, багшанарай, психологуудай тэмдэглэһээр, гол шалтагааниинь гэхэдэ, мүнөө үсын, сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй гэртэһин, гэртээ үхибүүдтээ үндэһэн хэлэн дээрээ хөөрэлдэнэгүй, хүүгэдтээ буряад хэлэн дээрээ ном уншанагүй гэхэ мэтэ болоно. Теэдшье, мянга юһэн зуун наяд, ерээд ондо түрэхэн, мүнөө үсын залуу гэртэһинэй олонхиниинь үндэһэн хэлээ өөһэдөөшье мэдэдэггүй байһаниинь бултанда мэдээжэ. Эндэһээ уламжалан, хоёрдохи шалтагааниинь гэхэдэ манай оршом байдалда буряад хэлэн олонхи ушарта хэрэглэгдэнэгүй.

Materials and methods (Материалы и методы)

Хэрэглэгдэсэн методүүд:

- статистическа арга;
- сэсэрлигүүдэй хүмүүжүүлэгшэдэй үнгэргэсэн болбосоролой ажаябуулганууды ажаглалга;
- эксперимент зураглалга;
- сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй ажаябуулга ажаглалга.

Хэрэглэсэн зүйлнүүд:

– Россиин гүрэнэй гэгээрэлэй яаманай хоёр мянга хорин хоёр ондо сэсэрлигүүдтэ хэрэглэхэ сэсэрлигэй наһанай шэнэлэгдэсэн ФГОС баталагдаба гэхэн тогтоол¹⁸;

– Буряад республикын гүрэнэй «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия на 2021-2030 годы» [Об утверждении Государственной программы..., 2023] гэхэн программа.

Экспериментальна ажал эмхидхэлгэ, хүмүүжүүлэгшэдэй үнгэргэсэн болбосоролой ажаябуулганууды ажаглалга, хүүгэдэй ажаябуулга ажаглалга ниитэлэл бэшэлгын үндэһэн боложо үгэнэ.

Discussion (Дискуссия)

Баримтанууд дээрэ үндэһэлэн харахада, эдэ хүүгэдэй түрэлхи хэлэниинь ород хэлэн болоод байна. Би 2015 ондо, буряад хэлэн «генетически родной, функционально второй» гэхэн ойлгосо оруулһанби. Мүнөө үедэ, энэшье ойлгосын зүб зандаа байһаниинь маргамаар, буряад хэлэмнай сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй дунда миин ярилсаанайшье, харилсаанайшье үүргэ дүүргэнэгүй ха юм. Тиимэһээ эдэ хүүгэдтэ ямар хэлэн үндэһэн хэлэн болоноб, гэхэн асуудал дамжаггүй гараад ерэнэ.

Ямар хэлэ үндэһэн хэлэн гээд тоохо болонобибди? Эрдэмтэдэй шэнжэлэлгэнүүдтэ хандая даа.

Филологиин эрдэмэй доктор, профессор Хазрет Заурбечевич Багироков «К вопросу о понятиях «Родной язык» и «Неродной язык» гэхэн статья соогоо иигэжэ бэшэнэ: «түрэлхи хэлэн» гэхэн ойлгосо «үнэдэһэн яһатанай хэлэн» гэхэн ойлгосотой таарншьегүй байжа болохо» [Багироков и др., 2012].

Эрдэмтэн Александр Николаевич Шовгенин «К вопросу разграничения понятий «родной язык», «первый язык», «второй язык», «неродной язык» в социолингвистических исследованиях» [Шовгенин, 2023] гэхэн статья соогоо «харилсаанда гол болоһон хэлэниинь түрүүшын хэлэн гээд элирүүлэгдэхэ, илангаяа бага наһанһаа хэрэглэгдэһэн наа».

Буряадай эрдэм шэнжэлэлгын институтдай эрдэмтэд, социологууд хүүгэдэй ажаябуулгада буряад хэлэнэй байдал шэнжэлжэ, иимэ байдал элирүүлһэн байна:

1. «буряад хэлэн дээрэ хайнаар хэлэнэ» – 29,4%;
2. «буряад хэлэн дээрэ муугаар хэлэнэ» – 23,2%;

¹⁸ Приказ Министерства образования и науки РФ от 17 октября 2013 г. № 1155 «Об утверждении федерального государственного образовательного стандарта дошкольного образования», изменения от 8 ноября 2022 г.

3. «буряад хэлэ мэдэнэгүй» – 48,1% иимэ дүнгүүдые абаад, эрдэмтэд иигэжэ бэшэнэ [Бурятский язык ... 2020, с. 104].

Мүнөө хүүгэдэй оршом байдалда үндэһэн хэлээ яажа хүгжөөхэ гээшэб гэхэн асуудал олоной анхарал татана. «Национальная родительская ассоциация социальной поддержки семьи и защиты семейных ценностей» гэхэн эмхи зургаанай харюусалгата секретарь А.В. Гусевай тэмдэглэхээр «Россиин Федерациин арадуудай түрэлхи хэлэнүүдые хамгаалга болон хургуулида үзэлгын асуудалнууд Россиин Федерациин гүрэнэй болбосоролой болон үндэһэтэнэй гол асуудалнуудай нэгэн болоно» [Гусев, 2022, с. 7]. Саашань энэ хүнэй тэмдэглэхээр «2019 ондо Буряад уласай 27% сэсэрлигэй наһанай хүүгэд буряад хэлээ мэдэхэ байна. Харин Ямала-Ненецкэ автономно тойрогто түрэлхи хэлэн дээрээ гэртэхин хүүгэдтээ харилсанагүй. Чукотско автономно тойрогто түрэлхи чукотско, эвенскэ, эскимоско хэлэнүүд Анадырь хотын болбосоролой нэгэшыэ эмхи зургаануудта үзэгдэнэгүй» гэжэ бэшэнэ. Профессор Ф.В. Габышева багшанарта хандажа, «үндэһэн хэлэнүүдээ үеһөө үедэ үзэлгэ үндэһэн соёлдо зүб һайниие бүрилдүүлгэ бүридэһэн болон системнэ хандасатайгаар ябуулбал таарамжатай гэжэ «Концепция преподавания якутского языка, литературы и культуры в Республике Саха (Якутия): от замысла до реализации» [Концепция..., 2023, с. 9] гэжэ ном соогоо тэмдэглэһэн байна.

Доцент О.А. Дареева сэсэрлигэй наһанай хүүгэдые буряад хэлэндэ хургаха асуудалда анхаралаа хандуулдаг, эрдэмэй ниитэлэлнүүдые бэшэдэг байна, тиихэдээ «үндэһэн буряад хэлээ хүгжөөлгэ болон хамгаалалгада тон шухала үүргэ хүүгэдые эдир наһанһаань хургагалга болон хамжуулга дүүргэдэг байна» гэжэ бэшэнэ [Дареева, 2021].

В. Шпотова «Пути решения проблемы речевого развития детей в ДОО» гэхэн ниитэлэл соогоо «хүнэй наһанда хэлэлгын бии бололгодо байгаали тон бага саг үршөөдэг байна – эдир болон сэсэрлигэй наһан. Энэл үе аман хэлэлгэ хүгжөөлгын шухала шата байжа, саашанхи шатадаа бэшэгэй хэлэлгэ хүгжөөлгын үндэһэн боложо үгэнэ» [Шпотова, 2023]. Эдэ, мүн ондоошыэ шэнжэлэлгэнүүдые уншаад, согсолходо мүнөө үеын сэсэрлигэй наһанай буряад хүүгэдэй үндэһэн хэлэниинь ород хэлэн болоно гү? Эндэһээ уламжалан бүришыэ орёо асуудал гараад ерэнэ. Ерээдүйн сагта эдэ хүүгэдэймнай буряадаар дуугарха, дундаа харилсаха байдалын үсөөрхэ, өөһдынгөө хүүгэдтэ үндэһэн хэлээ дамжуулхань тон орёо болоод байна. Яагаад, ямар арга хэрэглэжэ, үндэһэн хэлээ аршалха, саашань хүгжөөхэ болонобибди?

Results (Результаты)

Энэ асуудал шийдхээд туршаха зорилготойгоор 2020 онһоо хэдэн аймагуудай, мүн Улаан-Үдэ хотын арбан табан сэсэрлигүүдтэ «Монолингвальная речевая развивающая среда на бурятском языке в дошкольных образовательных организациях» гэхэн түсэл экспериментальна, туршалгын аргаар ябуулжа эхилһэн байнабди.

Түсэлэй гол шэглэлын гэхэдэ, сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй юрэнхы хүгжэлтэ, тэдэнэй үүсхэл, эдэбхи болон зохёохы арга хүмүүжүүлэгшэдтэй,

хүгжэмэй хүтэбэрлэгшэтэй, тамирай инструктортай, болбосоролой нэмэри праграмма нэбтэрүүлдэг багшанартай суг хамта ажаллалгын журамда үндэһэлэн үндэһэн соёлой оршом байдал, дүрбэн тэгшэ хүгжөөлгын байдал тогтоохо болоно. Хүүгэдые зүбөөр оршон байдалтай нийтэлэлүүлхэ (социализировать), психологическа, физическэ хүгжэлтэдэнь нүлөөлжэ, үндэһэн хэлэлгэ хүгжөөхэ зорилготойгоор сэсэрлигэй бүхы болбосорол-хүмүүжэлэй байдал буряад хэлэн дээрэ эмхидхэһэн байнабди. Тиигэжэ, «монолингвальная речевая среда на родном языке» гэхэн технологи нэбтэрүүлжэ эхилээбди. Юундэ энэ технологиин үүргэ тон харюусалгатай, үргэн дэлисэтэйб гэхэдэ, эрдэмтэ психологуудай, методистнарай тэмдэглэһээр хүнэй хэлэлгын бии бололгодо үхибүүнэй эдир болон бага наһан аргагүй ехэ удха шанартай гэжэ ойлгонобди, тиимэһээ хүнэй хүгжэлтын энэ наһанда онсо анхарал хандуулха тон шухала байна. Энэ үеһөө эхилжэ эдэбхитэйгээр энэ технологи хэрэглэлгэ шухала байна гэжэ манай туршалга элирүүлэн баталаа.

Энэ технологиин нэгэдэхи заршам, хүүгэдэй сэсэрлигтэ хуурмаг шэнжэтэй, зохёомол байдал тогтоожо буряад хэлэнэй дүрэ бии болголго болоно. Нэгэдэхи багашуулай бүлгэмдэ, буряад хэлэнэй оршон байдал тогтоожо, хүүгэдые буряад хэлэлгэ хадуун абхуулжа хургаха гэхэн зорилго бээлүүлэгдэнэ. Энэ эгээл хүшэр үе, буряад хэлэн дээрэ юумэ хэлэхэдэ ойлгодоггүй хүүгэдэй хүмүүжэл болбосоролой ажаябуулга эмхидхэлгэ болоно. Тиигэбэшье компенсаторна хандаса хэрэглэжэ ажаябуулга эмхидхэгдэһэн. Сэсэрлигэй наһанай багашуултай (2-4 болотор) энэ ажал эмхидгэгдэһэн.

Технологиин хоёрдохи заршам, нэмэри, үндэһэн соёлой үндэһэ һууритай программануудые зохёожо, болбосоролой байдалда нэбтэрүүлгэ болоно. Энэ заршам бээлүүлхын тула хэдэн парциальна программанууд зохёогдоо. Сэсэрлигэй болбосоролой гүрэнэй федеральна эрдэм һуралсалай стандартын художественно-эстетическэ шэглэл гүнзэгырүүлэн бээлүүлхын тула «Уран гархан» гэжэ программа Хэжэнгын аймагай «Жаргал» сэсэрлигэй багшанар Амгалан Аюшеевна Доржиева, Билигма Дондокдоржиевна Анзанова гэгшэд найруулан зохёон байна. Программын модульнууд гэхэдэ «Хүхюутэй хургаханууд», «Уран баримал», «Һэеы даралга», «Шэдитэ морин һүүл». «Хүхюутэй хургаханууд» гэхэн модуль гурбатайһаа таба наһатай болотор хүүгэдые заншалта бэшэ зуралгын техникэтэй танилсуулна, хурганай нугархайнуудые хүгжөөхэһөө гадна, ухаан бодолойнь, хадуун абалгын, наһан абалгын, бодомжолхо шадабариин эхин компонентнуудые бүрилдүүлэн хүгжөөнэ. Энэ программын аргаар үхибүүдые буряад арадай угалзануудтай танилсуулна, тэдэнэй уран һайханай зохёон байгуулгын шадабари заншалта болоогүй зуралгын аргаар хүгжөөнэ, уран һайханай урлалда һонирхол, түрэл байгаалида, буряад арадай ёһо заншалда дурлал, хүндэшэ хандалга хүмүүжүүлнэ. «Уран баримал» гэхэн модуль таба наатайһаа зургаа наһатай болотор нэбтэрүүлэгдэжэ, хүүгэдые даһатай талхаар юумэ бүтээлгын аргуудтай, гурим һубарилнуудтай танилсуулна, талхаар бүтээлгын урлалда һонирхол татуулна. «Һэеы даралга» гэхэн модуль зургаа наатайһаа долоон наһатай болотор нэбтэрүүлэгдэжэ, хүүгэдые хониной ноһонтой болон

нооһоной шэнжэтэй танилсуулжа, нооһоор зураг зураха, нойтон нооһо даралга, хуурай нооһо даралга гэхэн техникэнүүдтэй, тэдэнэй хэрэгсэлнүүдтэй танилсуулна. «Шэдитэ морин хүүл» гэхэн модуль зургаа наатайһаа долоон наһатай болотор нэбтэрүүлэгдэжэ, хүүгэдые мориной үһэнтэй болон үһэнэй шэнжэтэйн танилсуулна, мориной үүөөр хэгдэһэн бүтээлнүүдтэ һонирхол татуулна, буряад арадай ёһо заншалнуудта хамжуулна. Мүн тиихэдэ, үхибүүдые мориной үһэ һамнаха, үнгыень тааруулха, мушхаха, эмирхэ, гүрэхэ аргуудтай танилсуулна, бүтээлнүүдые хэжэ һургана. Программын модульнуудые бээлүүлгын хамагайн шухалань ажаябуулгын үедэ хүүгэдэй буряад хэлэлгэ хүгжөөлгэ, арадайнгаа үндэһэн соёлдо хамжуулга болоно. Авторнуудай тэмдэглэһээр «Уран гархан» гэхэн парциальная программа нэгэ хэлэнэй байдалда үндэһэн соёлой байдал тогтоожо сэсэрлигэй наһанай хүүгэдые түрэл арадайнгаа ёһо заншалтай, соёлтой танилсуулха, тэрээндэ хамжуулха гэхэн зорилготой» [Парциальная..., 2021, с. 4].

Хоёрдохи парциальная программа «Аман үгын абдар» сэсэрлигэй болбосоролой гүрэнэй федеральная эрдэм һуралсалай стандартын «Хэлэлгэ хүгжөөлгэ» гэхэн болбосоролой шэглэл гүнзэгырүүлнэ. Энэ программа буряад арадай аман зохёолтой танилсуулха зорилготойгоор багшанар Дарима Батуевна Дашиева, Дыжит-Ханда Цырен-Дондоковна Санжаева гэгшэд зохёһон. Би өөрынгөө «Развитие устной речи младших школьников: теория и практика» гэхэн монографи соогоо «Удхынгаа талаар үндэр хэмжээнэй аман зохёол зоной ажабайдал, түүхэ, ёһо заншал шэнжэлхэдэ сэгнэшэгүй үүргэтэй» гэжэ тэмдэглэнэб, [Содномов, 2005, с. 23] тиимэһээ энэ программын эрилтээр буряад арадай аман зохёолтой танилсуулхадаа, арадайнгаа түүхэтэй, абари зантай, ёһо заншалтай танилсуулна. Хүүгэд арадай аман зохёолой бага жанрнуудые сээжэлдэхэдэ, удха дээрэнь хүдэлхэдэ хэлэлгээ хүгжөөнэ.

Гурбадахи парциальная программа «Хүхюухэн хонхонууд», авторнуудын Светлана Баировна Бадмаева, Должид Дашиевна Ванчижуй. Авторнуудайн тэмдэглэһэнэй ёһоор «Хонгёохон хонхонууд» гэхэн программа – 3-7 наһатай хүүгэдэй художественнэ-эстетическэ талаһаань хүгжөөхэ гэхэн зорилготой. Энэ программын эрилтээр хүгжэм шагнажа, дуу дуулажа, хүгжэмэй инструментүүд дээрэ наадуулжа һургана. Хүгжэмэй репертуар буряад арадай классическа мүн мүнөө үеын дуунуудтай танилсуулна [Бадмаева и др., 2021, с. 3].

Технологиин гурбадахи заршам, гэртэхиние хамжуулан ажал ябуулга. болбосоролой гүрэнэй эрдэм һуралсалай федеральная стандартын эрилтын ёһоор гэртэхиние хамжуулга заабол байха ёһотой юм. Педагогикын эрдэмэй доктор, Үбэр байгалай хизаарай университетэй профессор Александра Ивановна Улзытуева иигэжэ бэшэнэ: «үндэһэн соёлой идентичность бүрилдүүлгэдэ гэртэхинэй үүргэ ехэ» [Улзытуева, 2011, с. 75]. Энэ заршам бээлүүлгэ аргагүй удха шанартай, хүүгэдэй сэсэрлигүүдтэ гэртэхинтэй хүдэлэлгэ, болбосоролой ажаябуулгада хамжуулга тон нарибшалан эмхидхэгдэнхэй. Жэшэнь, Хэжэнгын аймагай «Сэсэг» гэхэн сэсэрлигтэ залуу бүлэнэрэй «Сэсэг» гэжэ нэрэтэй бүлгэм байгуулагданхай. Тэрэ бүлгэмэй гол зорилгонь гэхэдэ: хүүгэдэй физическэ, психологическа хүгжэлтэдэ онсо

анхарал хандуулжа, таарамжатай байдал тогтоолго. Клубэйнгээ дэргэдэ элдэб олон түсэлнүүдые бээлүүлнэ. Эдэ түсэлнүүдтэ залуу гэртэхин аргагүй дуратайгаар хабаададаг байна. тиигэжэ, «Эсэгэ байха ямар ехэ жаргал бэ!». Энэ түсэлэй документнуудые абажа харахадамнай, гол зорилгонь, тодорхой зорилгонуудынъ яб байса бэшээтэй байһаниинъ хайшаалтай.

Үхибүүдэй хүгжэлтэдэ, хүмүүжүүлдэ эсэгийн үүргэ аргагүй ехэ, энээн тухай энэ ссылхээр ороод хаража болоно: <https://youtu.be/ROC5ank690k> (энэ видео 2023 оной декабриин 27-до нээгдэн харагдана) [Какое счастье..., 2018].

Энэ түсэл бээлүүлгэ тухай сэсэрлигэй ахалагша хүмүүжүүлэгшэ Геля Баировна Цындежапова иигэжэ хэлэнэ «эсэгэнэрэй үүргэ ехэ, тэдэнэр хүүгэдтээ дуунуудые, шүлэгүүдые, оньһон үгэ болон таабаринуудые сээжэлдэнэ. Эсэгэнэрынъ хүүгэдтээ сүлөө сагаа үнгэргэхэдэ, тэдэнэй хайнаар ойлгодог, дүтэ харилсаатай болоно».

Гэртэхинтэй хамта мүн баһа «Сугтаа уншанабди!» гэхэн түсэл бээлүүлэгдэнэ. Эсэгэнэр үхибүүдтээ хамта буряад арадай онтохонуудые, уран зохёолшодой бүтээлнүүдые уншана, удхаарнь хөөрэлдэнэ. Сэсэрлигэй хүмүүжүүлэгшэдэй хэхэн ажал түрэлхи хэлээ хүгжөөлгэдэ аргагүй ехэ үүргэтэй, энээн тухай энэ ссылхээр ороод хаража болоно: <https://youtu.be/QgL9BhiYp0Q>. (энэ видео 2023 оной декабриин 27-до нээгдэн харагдана) [Хэжэнгэ-2022..., 2022]. Иимэ ажал эмхидхэхэдэ хүүгэдэй буряад хэлэлгэнь хүгжэнэ, тэдэндэ түрэлхи хэлэндэ дурлал хүмүүжүүлэгдэнэ. А.В. Гусевэй тэмдэглэхээр «түрэлхи хэлэ үзэлгэдэ гэртэхиние хамжуулга ехэхэн удхатай, бүлэдөө үнгэргэгдэхэн элдэб хэмжээнүүд нигүүлэсхы нүлөө үзүүлнэ» [Гусев, 2022, с. 9].

Мүн баһа хүүгэдэй буряад хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ этнокультурна байдал тон ехэ үүргэтэй, жэшээлхэдэ Улаан-Үдэ хотын 52-дохи «Ая-ганга» гэхэн хүүгэдэй сэрлигтэ буряад арадай ёһо заншалтай, байдалтай, мүн бэе махабадаа хорихо, эрын гурбан наадантай, хүгжэмтэй танилсуулха таарамжатай оршон байдал тогтоондонхой [Содномов, 2020, с. 24].

2020 онһоо үнгэргэгдэхэн экспериментальна ажал тусхай дүнгүүдые харуулна. 2020 ондо буряад хэлэлгэ ойлгодоггүй байһан хүүгэдтэй ехэхэн ажал ябуулжа, гурбан працциальна программа бээлүүлжэ, тусхай онсо системээр ажаллажа яһала дүнгүүдые туйлабабди. Буряад хэлэлгэ хэр хадуун абадаг болобо гээшэб, буряад хэлэн дээрээ юрэ хирээр хөөрэлдэдэг болобо гү гэжэ элирүүлхэ зорилготойгоор мониторинг үнгэргэхэн байнабди.

Хүүгэдээ наададаг нааданхайнуудые, хэрэглэдэг хэрэгсэлнүүдые тематическа бүлэгүүдээр хубаагаад, абаад ерэхыень, харуулхыень, олоной дунда олохыень идханабди.

Юумэнэй нэрэнүүдые тэмдэглэхэн зурагууд, бодото юумэнүүд хэрэглэгдээ.

1. Бүлэ: хүбүүн, басаган, үхибүүд, папа (аба), мама (эжы, иибии), аха, эгэшэ, баабай (таабай), эжы (төөбии, төөдэй, тээбии).
2. Зэрлиг амитад: баабгай, үнэгэн, шандаган, шоно, заряа.
3. Хэрэгсэлнүүд: халбага, шанага, аяга, хутага, табаг.
4. Эдэе хоол: хилээмэн, тоһон, загһан, һүн, үндэгэн.

5. Хүнэй бэеын хуби: нюдэн, үһэн, хамар, шэхэн, гар.

Үнгэргэгдэһэн методиконь.

Нэгэдэхи вариант

- Манай сэсэрлигтэ олон нааданхайнууд бии. Намда баабгай абаад ерышдаа. Ямар бэрхэбшидаа! Намда шандага (үнэгэн, шоно, мори, нохой, хони, ямаа, үхэр, гахай) абаад ерышдаа.

Хоёрдохи вариант

- Кухня соо ороод, абаад харуулхыень идхаха. Намда халбага (һэрээ, аяга, халбага, хутага, табаг, хилээмэ, тоһо, загана, һү, үндэгэ) абаад үгэ даа.

Гурбадахи вариант

- Кухня соо ороод, абаад харуулхыень идхаха. Намда хартаабха, (үгэрсэ, морхооб, һонгино, мангир) абаад үгэ даа.

Дүрбэдэхи вариант

- Хүнэй бэеын хуби бээ дээрээ харуулхыень идхаха.

Глаголнуудые ойлгоһыень, хэлэлгэдээ хэрэглэжэ шададаг байһыень элирүүлхэ зорилготойгоор зураг харуулаад юу хэнэб? юугээр нааданаб? Хэн юу хэнэб? Гэһэн асуудалнууд табигдаа.

Юу хэнэб? Харюугай вариантнууд: наадана, шабана, зурана, дуулана, хатарна, харана, эдээлнэ г.м. Хүбүүн наадана, хүбүүн шабана, хүбүүн харана, басаган дуулана. Хүбүүн ном уншана. Басаган дуу дуулана. Басаган зураг зурана. Басаган дуу дуулана. Басаган амһарта угаана.

Юугээр нааданаб? Харюугай вариантнууд: машинаар, күбигээр, хүүхэлдэйгээр, амһартаар. Хүбүүн машинаар наадана. Хүбүүн күбигүүдээр наадана. Басаган куклээр (хүүхэлдэйгээр) наадана. Басаган амһартаар наадана.

Хэн юу хэнэб? Харюугай вариантнууд: хоргодоно, бэдэрнэ, халуудана, сухалдана, баярлана. Басаган хоргодоно. Хүбүүн бэдэрнэ. Эжы халуудана. Басаган ном бэдэрнэ. Басаган стол доро хоргодоно. г.м.).

Тэмдэгэй нэрэнүүдые ойлгоһыень, хэлэлгэдээ хэрэглэжэ шададаг байһыень элирүүлхэ зорилготойгоор зураг харуулаад.

Хэн ямар бэ? Харюугай вариантнууд: зүрхэтэй, бэлигтэй, хайн ханаатай, ухаатай, эшэмхэй, хурдан, хүсэтэй, сэбэрхэн. Зүрхэтэй хүбүүн. Эшэмхэй басаган. Энэ хүбүүн бэлигтэй. Минии эжы хайн ханаатай.

Холбоо хэлэлгэ хадуун абаха шадабари элирүүлхэ ажалай гол зорилгонь, текст хэр хадуун абаад, асуудалнуудта харюусажа шаданаб гэжэ элирүүлхэ. Энэ шадабари «Зөөлэн бүхые диилэхэб» гэжэ текст дээрэ үндээлэн үнгэргэгдэбэ. Шэнжэлэлгын ябаса: Асуудал буряад хэлэн дээрэ табихада, ородоор гү, али буряадаар харюусахыень дурадхаха. Асуудал ород хэлэндэ оршуулжа болохогүй. Мониторингын ажал ябуулхадаа энэ гурбадахи таблица дүүргэхэ эрилтэ байгаа.

3-дахы таблица – Холбоо хэлэлгэ хадуун абаха шадабари элирүүлгэ

№	ФИО	Аюр хүбүүн үдэшэлэн юу хэжэ һуугааб?	Аюр зураг зуража байгараа яагаааб?	Аюрай эжы юун гэжэ хэлээб?	Эжынгээ «зөөлэн бүхэдэ диилдэхээс ханаа» гэхэдэ Аюр яагаааб?	Аюр «зөөлэн бүхэ» гээшые мэдэхэ байгаа гү?
1	Аюр Б.	+	+	+	+	-
2	Таня К.	+	+	+	+	+
...						

Нэгэ һуралсалай жэл болоод, хүүгэд иимэ дүн харуулба. Дүрбэдэхи таблица анхаржа харагты.

4-дэхи таблица – Нэгэдэхи һуралсалай жэлэй дүнгүүд

Буряад хэлэ мэдэлгын хэмжээн	Экспериментын эхин. 2020 оной октябрь һара	Экспериментын дунда 2021 оной май һара
Ойлгоно, дуугарна	4,5 %	48 %
Ойлгоно, муугаар дуугарна	29,9 %	16 %
Ойлгоно, дуугарнагүй	16,4 %	8 %
Ойлгоногүй, дуугарнагүй	49,2 %	28 %

2022-2023 һуралсалай жэлнүүдтэ үнгэргэһэн ажалай дүн согсологдоо. 2023 оной май һарада экспериментын дүн гаргахадамнай иимэ дүн харуулагдаба. Энэ табадахи таблица соо харуулагдана.

5-дахы таблица – Гурбадахи һуралсалай жэлэй дүнгүүд

Буряад хэлэ мэдэлгын хэмжээн	Экспериментын дунда 2023 оной май һара
Ойлгоно, дуугарна	61 %
Ойлгоно, муугаар дуугарна	-
Ойлгоно, дуугарнагүй	38,1 %
Ойлгоногүй, дуугарнагүй	-

Conclusion (Заключение)

Сэсэрлигэй наһанай хүүгэдэй буряад хэлэлгэ хүгжөөхэ ажалдаа «Монолингвальная речевая развивающая среда на бурятском языке в дошкольных образовательных организациях» гэхэн түсэл экспериментальна, туршалгын аргаар ябуулжа эхилһэмнай аргагүй дүнтэй байһаниинь мониторинг гэршэлнэ.

Тиимэхээ, үхибүүдэй хэлэндэ орожо байха үеһэнь эхилээд лэ үндэһэн түрэлхи хэлэндэнь хамжуулха, үндэһэн түрэлхи хэлэлгыень хүгжөөхэ шухала гээд баримталха байнабди. Хэрбээ, хара бага наһанһаа үндэһэн хэлэн дээрэнь ажаябуулгыень эмхидхэбэл, буряад хэлээс һайн мэдэдэг, түрэлхи хэлэн дээрээ

дуугардаг болохо байна. Үндэһэн хэлэн дээрэ дуугардаг болоһон хүүгэд, сэсэрлигээ дүүргэхэдээ ород, буряад хэлэнүүдтэй болохо байна. Энэ баримтаһаа уламжалан, иимэ байдалда өөдөө болоһон үхибүүд хоёр хэлэ тэгшэ мэдэдэг эдэбхитэй билингвалнууд боложо, хургуулида ороходоо ондоошье хэлэнүүдые эзэмдэн үзэхэ аргатай болоно.

Библиографический список

- Багироков Х. З. К вопросу о понятиях "родной язык" и "неродной язык" / Х. З. Багироков, З. У. Блягоз // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. 2012. № 2. С. 130-133. EDN PIBNTN.
- Бадмаева С. Б. Парциальная образовательная программа по музыкальному воспитанию детей дошкольного возраста «Хонгёохон хонхонууд» / С. Б. Бадмаева, Д. Д. Ванчижуй. Улан-Удэ, 2021. 40 с.
- Бажеева Т. П. Социальный и языковой аспекты формирования раннего (детского) бурятско-русского и русско-бурятского двуязычия. Улан-Удэ : Бурятский научный центр Сибирского отделения РАН, 2002. 152 с. EDN WZKCCN.
- Бурятский язык в регионах России, Монголии и Китая: состояние, проблемы, факторы сохранения и развития: монография / отв. ред. Д. Д. Бадараев. Улан-Удэ: Изд-во Бурятского госуниверситета, 2020. 256 с.
- Гусев А. В. Актуальные вопросы вовлечения родителей в обучение языкам народов Российской Федерации // Вестник образования Хабаровского края. 2022. № 3(11). С. 7-10.
- Дареева, О. А. Опыт реализации Государственной программы Российской Федерации «Развитие образования» на примере обучения бурятскому языку в дошкольных образовательных организациях в Республике Бурятия // Педагогика. Вопросы теории и практики. 2021. Т. 6, № 1. С. 62-67. DOI 10.30853/ped210006. EDN HJYEIT.
- Какое счастье быть отцом!!! // [Электронный ресурс]. 2018. – URL: <https://youtu.be/ROC5ank690k> (дата обращения: 27.12.2023)
- Концепция преподавания якутского языка, литературы и культуры в Республике Саха (Якутия): от замысла до реализации / составители Ф. В. Габышева, С. С. Семенова. Якутск: Якутская республиканская типография им. Ю. А. Гагарина, 2023. 127 с.
- Об утверждении Государственной программы Республики Бурятия «Сохранение и развитие бурятского языка в Республике Бурятия на 2021-2030 годы» : Постановление Правительства Республики Бурятия от 28 декабря 2020 года № 816 г. Улан-Удэ : [с изменениями на 23 июня 2023 года] // [Электронный ресурс]. 2023. – URL: <https://docs.cntd.ru/document/571091607> (дата обращения: 04.12.2023).
- Парциальная образовательная программа дошкольного образования по изобразительной деятельности «Уран гархан «Умелые ручки» для детей от 3 до 7 лет / А. А. Доржиева, Б. Д. Анзанова, Г. Г. Ахмадеева [и др.]. Улан-Удэ, 2021. 55 с.
- Содномов С. Ц. Бага наһанай нурагшадай аман хэлэлгэ хүгжөөлгэ : хургалгын теори болон практика [Развитие устной речи младших школьников: теория и практика обучения] / С. Ц. Содномов. Улаан-Үдэ : Буряадай гүрэнэй университетэй хэблэл, 2005. 159 с.
- Содномов С. Ц. Развитие родной бурятской речи детей дошкольного возраста как основа формирования глобальных компетенций // Научно-методический журнал Поиск. 2020. № 5(73). С. 21-24. EDN GETRWU.
- Улзытуева А. И. Культурно-диалогическое развитие дошкольников в условиях билингвизма : монография. Москва : Флинта: Наука, 2011. 157 с.
- Хэжэнгэ-2022. Хүүгэдэй-түрэлхидэй хамтын түсэл «Сугтаа уншанабди!» «Шоные мэхэлһэн шандаган» // [Электронный ресурс]. 2022. – URL: <https://youtu.be/QgL9BhiYp0Q> (дата обращения: 27.12.2023).
- Шовгенин А. Н. К вопросу разграничения понятий «родной язык», «первый язык», «второй язык», «неродной язык» в социолингвистических исследованиях // Русский

лингвистический бюллетень. 2023. № 8(44). DOI 10.18454/RULB.2023.44.19. EDN UABNFG.

Шнотова В. Пути решения проблемы речевого развития детей в ДОО // [Электронный ресурс]. 2023. – URL: <https://xn--j1ahfl.xn--p1ai/librar> (дата обращения: 11.12.2023).

References

- Badmaeva S. B., Vanchizhuy D. D. (2021). Partial educational program for musical education of preschool children “Hongyooon khonkhonuud”. Ulan-Ude, 2021. 40 p.
- Bagirokov Kh. Z., Blyagoz Z. U. (2012). On the issue of the concepts of “native language” and “non-native language”. *Bulletin of the Adygea State University. Series 2: Philology and art history*. 2: 130-133. EDN PIBNTN.
- Bazheeva T. P. (2002). Social and linguistic aspects of the formation of early (children’s) Buryat-Russian and Russian-Buryat bilingualism. Ulan-Ude: *Buryat Scientific Center of the Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences*, 2002. 152 p. EDN WZKCCN.
- Buryat language in the regions of Russia, Mongolia and China: state, problems, factors and developments: monograph / rep. ed. D. D. Badaraev. Ulan-Ude: *Buryat State University Publishing House*, 2020. 256 p.
- Dareeva O. A. (2021). Experience in implementing the State Program of the Russian Federation "Development of Education" on the example of teaching the Buryat language in preschool educational organizations in the Republic of Buryatia. *Pedagogy. Questions of theory and practice*. 6(1): 62-67. DOI 10.30853/ped210006. EDN HJYEIT.
- Dorzhieva A. A., Anzanova B. D., Akhmadeeva G. G. [et al.]. (2021). Partial educational program for preschool education in visual arts “Uran Garkhan “Skillful Hands” for children from 3 to 7 years old. Ulan-Ude, 2021. 55 p.
- Gabyшева F. V., Semenova S. S. (2023). The concept of teaching the Yakut language, literature and culture in the Republic of Sakha (Yakutia): from concept to implementation. Yakutsk: *Yakut Republican Printing House named after. Yu. A. Gagarina*, 2023. 127 p.
- Gusev A. V. (2022). Current issues of involving parents in teaching the languages of the peoples of the Russian Federation. *Bulletin of Education of the Khabarovsk Territory*. 3(11): pp.7-10.
- Hezhenge 2022. Khuygedey-turelkhidey hamtyn tusel “Sugtaa unshanabdi!” “Shony mehelhen shandagan” (2022). Available at: <https://youtu.be/QgL9BhiYp0Q> (accessed 27 December 2023).
- On approval of the State Program of the Republic of Buryatia “Preservation and development of the Buryat language in the Republic of Buryatia for 2021-2030”: Decree of the Government of the Republic of Buryatia dated December 28, 2020 No. 816 Ulan-Ude (2023). Available at: <https://docs.cntd.ru/document/571091607> (date of access: 04.12 2023).
- Shovgenin A. N. (2023). On the issue of distinguishing the concepts of “native language”, “first language”, “second language”, “non-native language” in sociolinguistic research. *Russian Linguistic Bulletin*. 8(44). DOI 10.18454/RULB.2023.44.19. EDN UABNFG.
- Shpotova V. (2023). Ways to solve the problem of speech development of children in preschool education. Available at: <https://xn--j1ahfl.xn--p1ai/librar> (accessed 11 December 2023).
- Sodnomov S. Ts. (2005). Baga nahanay huragshadai aman khelelge hygzhooolge: hurgalgyn theory bolon practice [Development of oral speech of junior schoolchildren: theory and practice of teaching]. Ulaan-Ude: *Buryadai Gurenei University Heblel*, 2005. 159 p.
- Sodnomov S. Ts. (2020). Development of the native Buryat speech of preschool children as the basis for the formation of global competencies. *Scientific and methodological journal Search*. 5(73): pp. 21-24. EDN GETRWU.
- Ulzytueva A. I. (2011). Cultural-dialogical development of preschoolers in conditions of bilingualism: monograph. Moscow: *Flinta: Nauka*, 2011. 157 p.
- What a joy it is to be a father!!! (2018). Available at: <https://youtu.be/ROC5ank690k> (date of access: 27.12 2023).